

gre lahko iskat govoricu na ta privilegirani kraj, na katerem se očituje to stanje. Kraj prehoda, kraj odloga, prag in prostor vmesnosti, v kateri je treba čakati, v procesu splošne upočasnitve, ki jo je občutil Loser, junak Handkejevega dela *Kitajske bolečine*: »Kaj je nasprotje strahu pred pragovi? – Sreča nad tem, da se obotavljamo na obrobjih.« V omenjenem intervjuju Handke izrecno vztraja pri povezavi med krajem (prag) in metodo (upočasnitev): »Že samo za ustvaritev ali upočasnitev ustvarita kraj-prag. (...) Zaustavitev na obrobjih omogoča, da spet utrgamo stvari, ‚lepota pragov‘ pa vabi k bližini z drugimi. V tem smislu so branje, pisanje in prevajanje samo različni izrazi istega delovanja, eksemplaričnega za življenje. Počasni moramo biti, poslušati, varovati ‚nežno počasnost‘ (Nietzsche), s katero šele lahko prevzamemo nase skrb za stvari.«

Naj počasi sklenem. Handke nam je v literarni fikciji dal pomembno pričevanje o iskanju EIGENES v položaju stika z jezikom svojega bližnjega; to pričevanje je še toliko dragocenejše zato, ker govori o iskanju, zaprtem v notranji svet junaka, ki doživlja to izkušnjo – kot so jo bržkone živeli tudi drugi, ki pa so ostali nemi. Pri tej omembi ustvarjalno-zdravilnega *kairosa*, do katerega je prišlo po grožnji molka, bi rad sklenil še z zadnjo mislijo, in sicer z vrnitvijo k Hölderlinu iz let tik pred pesnikovim umikom v molk. Kdor se je kdaj ukvarjal s Hölderlinom, bo težko pozabil na začetne stihe druge verzije *Mnemosyne*.

*Ein Zeichen sind wir, deutungslos,
Schmerzlos sind wir und haben fast
Die Sprache in der Fremde verloren.*

(Znamenje smo, nerazložljivo,
Brez bolečine smo in skoraj
Smo izgubili jezik v tujstvu.

Pred. N. Grafenauer)

Op. prev.

Navedki iz Handkejevega romana *Ponovitev* so iz slovenskega prevoda Silvije Borovnik in Klause Detlefa Olofa, ki je leta 1988 izšel pri celovski založbi Wieser.

Prev. Jaša Zlobec

Dvoje obrazov na eni glavi

Opomba ali dve o srednjeevropski umetnosti po koncu totalitarizma

1

Karel
Steigerwald

Srednjeevropska umetnost je v minulih štirih desetletjih doživela posebno in nenavadno izkušnjo: neusmiljeno si jo je pokorila diktatura proletariata, o kateri so v istem času številni idealisti zahodno od Srednje Evrope sanjari kot o najnaprednejši ureditvi. Njihovi genetsko sorodni srednjeevropski cehovski bratje, razsvetljeni komunisti iz šestdesetih let, ki jih je tlačila mora istih sanj, so leta in leta podrobno preučevali in razčlenjevali proletarsko diktaturo in jo poživljali s transfuzijami vsakršnih demokratizacijskih vedénjskih pravil, prepričani, da je diktatura lahko tudi malce, pač po tabuizirani meri dogmatikov, demokratična.

Natanko toliko uspeha so dosegli kot deklet, ki bi bila rada samo malce, le v pravšnji meri noseča. Očitni neuspeh so razlagali s surovostjo stalinizma, kot bi bil stalinizem zgolj neprijeten stranski proizvod, ne pa samo bistvo diktature proletariata. In tako so pridno razčlenjevali in razstavljali svojo vero, prizadevajoč si, da bi ji prišli do dna in nataknili uzde samemu njenemu jedru. Posrečilo se jim je dojeti jedro, so ugotovili. Za zaslonom ljudstva se skriva partija, za zaslonom partije se skriva partijsko vodstvo, za partijskim vodstvom stoji izvoljeni politbiro, za politbirojem pa tiči samo jedro, samo središče, sam koncentrat oblasti in moči, se pravi: nič. Potemtakem je šlo za vladavino nič. To spoznanje je vsem nam, ki smo si s komunizmom dajali opravka, kot si bolnik daje opraviti s svojim rakastim obolenjem, prišlo kot nalašč. Zavedali smo se, da je diktatura proletariata ali realni socializem, kot se je pozneje imenovala, pravzaprav samo posebna oblika samopostrežnega totalitarizma, ki nima pravega središča, saj je to enakomerno razporejeno po vsej družbi: vsak je sam svoj tiran in žrtev obenem, vsakdo koga zatira in je hkrati predmet zatiranja, tako da se v usodi malodane vsakega posameznika zrcali usoda celotne družbe.

2

Ta zapleteni uvod naj bi tujcem vnaprej razložil mojo osnovno misel: umetnost, ki jo je komunizem tako trdo prijel, tako temeljito razdejal in tako zvesto policijsko preganjal, nikakor ni izginila s površja zemlje, ampak je bila hkrati eno najmočnejših orožij te zamočvirjene totalitarne samopostrežbe.

S tem nočem reči, da sta obstajali dve različni umetnosti, zatirana in hlapčevska. Ta hip me ne zanima tovrstna delitev. Za namen pričujočega premisleka jemljem umetnost v komunizmu kot dokaj celovit organizem, takšen pogled pa mi razkriva neizmerno tragične usode velikih ustvarjalcev, ki so večino svojih življenjskih energij potratili v spopadu z opisano dvodomnostjo umetniške ustvarjalnosti. Brez števila jih najdemo v Rusiji, pa tudi drugod, tudi v naših logih. Srčni in kremeniti ustvarjalci so se umaknili iz javnega življenja in širom po vzhodni in srednji Evropi razvili znamenito disidentsko kulturo, a jalovi spopad jih je spremljal še naprej. Nekatere so izgnali iz domovine, drugi so odšli sami, jalovi spopad pa jim je sledil tudi čez mejo. Svoje usode se niso nikoli odrekli, saj se je tudi niso mogli. Kot da je tragičnost komunizma neuničljiva in neodpravljiva, kot da nam pripada, kot je Ojdipu pripadala njegova usoda. Drugi spet so prodali svoje duše, po potokih alkohola so jih pošiljali v komunistični raj in svoja izpraznjena in izmučena telesa prepuščali oblastem, da so jih zasipale z lovorom. A tudi njim jalovi spopad ni prizanesel. Srčni infarkti veselo žanjejo po deželi proletarcev in pospravljajo pridelek, ki ga je rodila bogata setev.

3

Ne smemo se čuditi, da so totalitarno oblast paradoksalno rušili nazadnje celo tisti, ki so se bili z njo za večne čase oženili. Kandidati za sramotni vzdevek kolaboracionista so postali junaki revolucije. Potolkli so sami sebe. Kdor živi v deželi proletarcev, se temu prav nič ne čudi, zanj je pojav

samoumljiv in naraven. V našem življenju ima vsaka stvar dvoje obrazov na isti glavi. Izjema so le kristjani, a ti niso predmet mojega tokratnega razmišljanja.

Komunistična oligarhija je kot vsaka oblast neizobražencev umetnost sovražila in ljubila hkrati. Umetnike je zaničevala in pestovala. Polnila je z njimi zapore in državne palače. Zasipala jih je z malone plemenitaškimi naslovi in jim knjige pošiljala v mlinske stope. Umetniki pa so svoje mučitelje ljubili skoraj na smrt. Kaznovani, trpinčeni in zagrenjeni. V šestdesetih letih so se vračali iz koncentracijskih taborišč, neskaljeno ljubeč svoj trdi uk in dobrotno mater partijo. Osip Mandelštam je že pred drugo svetovno vojno zapisal: pri nas poezija še nekaj velja, saj izrekajo kazni zanjo. Milan Kundera se je leta 1969 z grozo pritoževal Luisi Aragonovi, češ da so v Pragi pravkar prepovedali šest kulturnih revij. Aragon je odpisal: v Parizu jih je hkrati ugasnilo štirideset, pa ni tega nihče niti opazil, o vas pa govori ves svet! S tem je nehote zadel žebelj na glavo: diktatura je trpinčeni in oboževani umetnosti podarila najpoglavitejše: smisel in pomen. Koncentracijsko taborišče ali lovorov venec sta plačili, zaradi katerih se spleča biti umetnik. Drugod po svetu obdaja umetnika nebrižnost, nebrižnost pa je hujša od smrti ali lovora državne nagrade. Koliko strahotnih ponižanj so bili samovoljni prestati vzhodnoevropski umetniki, da bi ne utonili v pozabo! Koliko strahotnih smrti so samo vzeli nase drugi umetniki, da bi jih občinstvo ne pozabilo! Dva obraza na isti glavi. Zavržen in junaški. Pritlehnost in veličina. En obraz se uklanja diktaturi, da bi okreplil lastno moč, drugi se ji upira, da bi okreplil smisel lastne eksistence. Veliki češki filozof Jan Patočka je v času *Listine 77* zapisal: vredno je živeti samo za to, za kar je vredno umreti. In imel je prav. Umrl je kmalu zatem, izčrpan in zlomljen od policijskih zaslišanj.

4

Pri nas in še marsikod drugje so oporečniški umetniki igrali glavno vlogo, ne da bi bili slutili, da jih lepega dne čaka tako srečen konec. Junaški obraz umetnosti je bil tisti preganjani in priganjaški motor, ki je spodnesel režim. In takrat se je nagrajenčev obraz z grozo zazrl v svojega junaškega brata: le kaj si mi storil, za kriščevo voljo! In kaj si prizadejal šele sebi, je naprej marnjal prepadeni petoliznik. Potem pa z bridkostjo ugotovil: zdaj ne pomenim ničesar več, pa tudi tvoj pomen je šel po gobe.

Spor med prepirljivima obrazoma ima prav poseben pomen. Pripoveduje nam o tem, zakaj se je ustrelil ruski pesnik Majakovski in čemu se je ubil češki pesnik Biebl. Zakaj se umetniki v našem koncu sveta tako pogosto in radi zatekajo k samomoru. Vendar nam ostaja ta vznemirljivi pomen prikrit. Z resnimi obrazi sedemo za mize na vsakršnih katedrih in s Cervantesovim Don Kihotom ponavljamo, da nosi umetnost tehten in nezamenljiv pomen, saj je vendar prav poseben in nezamenljiv način mišljenja o svetu. In s Shakespearovim Hamletom ugotavljamo, da je umetnost most med samotnimi človeškimi bitji. In z Beckettovim Pozzom trdimo, da šele umetnost iz človeka napravi bitje božanskega izvora. Medtem pa kar naprej kdo spet zabinglja na vrvi.

Mlini na veter, Hamletova lobanja, Pozzov bič. Kot bi ne šlo za nadvse razvidne podobe.

5

Danes govorimo, da bi radi stopili v Evropo. Ob strani puščam modroslovne razlage gornje krilatice. Prav nič pomembno namreč ni, če kdo trdi, da je vsemu povedanemu navkljub že vseskozi bil v Evropi, ali če kdo drug meni, da je Evropa, v katero se odpravljamo, tudi sama na poti in da bo torej takrat, ko jo dohitimo, že bogvedi kje, pa je zato najbolj prav, da se napotimo kar naravnost v Evropo prihodnosti. Presneto dobro vemo, kaj to volilno geslo v resnici pomeni: radi bi postali normalni. In verjamemo, da nam bo na poti v normalnost pomagala prav umetnost s svojim poudarjenim humanizirajočim učinkom. Umetnost, ki jo enačimo z resnico, s človekovimi pravicami, z demokracijo, z evropsko kulturo, kakršna se je razvila v tisočletnih mukah in težavah. Umetnost, ki s svojo vsečloveško vsebino prestopa vsakršne meje. Bablu, genialnemu rdečemu pisatelju, v glavi zeva majcena luknja. Kdo mu jo je navrtal? Rdeči. Nas, ki smo šli skozi pekel diktature proletariata, teži prav posebna nemoč. Vsi po vrsti nosimo dvojne obrazov na isti glavi, v glavi pa strahotno izkušnjo: izgubo človečnosti. Ne primanjkljaja ali poškodbe, ampak izgubo. Verujemo, da nam bo umetnost vrnila človečnost. Oziramo se k zahodni Evropi, ki zvedavo in nemara celo s kančkom sočutja škili k nam, in vemo, česar ona ne ve: da se je tam rodila diktatura proletariata, da so ji tam z lastnimi pomanjkljivostmi pomagali na noge, da so jo tam hranili z iluzijami in da so jo odondod še lani pridno pitali, pa čeprav le še iz strahu. Buržuje je treba pobesiti, je nekoč rekel Lenin. Kje pa naj vzamemo vrv, je vprašal Feliks Edmuntovič. Priskrbeli nam jo bojo buržuji, je odgovoril Lenin.

6

Radi bi prestopili meje, ki so nam bile desetletja zaprte. Radi bi v široki svet, ne vemo pa, kdaj bomo ozdraveli. Ne vemo, kdaj se bomo znebili dveh obrazov na eni glavi. Ne vemo, kdaj bomo pozabili na bolezen in strahopetnost, na strah in tesnobo. Ne vemo, kdaj nas bodo razumeli in kdaj bomo sami razumeli vse, kar smo preživeli. Pogosto mislim (in s to mislijo bi rad tudi končal) na praškega judovskega pisatelja Franza Kafko, kako blodi po ozkih praških uličicah. Predstavljam si (in predstava ni čisto od muh), da se je na ulici velikokrat srečal s praškim češkim pisateljem Jaroslavom Haškom. Da, srečal, zakaj v tedanji majhni in stisnjeni Pragi, na prostoru, ki ga je zamejevalo vsega pet ulic, sta se moža morala srečevati. Živela sta drug ob drugem, nikdar se nista seznanila, nikoli nista spregovorila med seboj, pogosto pa sta se srečevala. Nehote sta se jima prekrizala pogleda, a v njih nista razbrala ničesar. Mogoče sta samodejno pokimala z glavama in šla naprej. Vsak po svoji poti. In le za hipce jima je v možganih zastala begotna podoba neznanega tujega obraza, ne da bi jima zaupala, da opravljata isto nalogo.

Tudi naši dve Evropi se srečujeta s pogledi. Eni in drugi se za hip zazremo v neznan, nemara malce čudaški obraz, ki pa nam ne pove bogvedi česa. Le mimogrede za drobec sekunde zadržimo korak, a doslej si še nisem prišel na jasno: bosta navezali pogovor ali bosta prav tako mimobežno šli vsaka svojo pot? Zakaj se ne pogovarjata? Ali pa mogoče celo se? Ju bo

združilo, kar ju je doslej ločevalo? Velika praška pisateljja je za vekomaj razdružila njuna skupna usoda. Samota nerazumljene duše. Kafka hiti v zavarovalnico, Hašek je namenjen v gostilno. Tudi onadva nosita dvoje obrazov na isti glavi. Kafkov obraz razodeva bolečino, ki prikriva smeh v globinah. Prav tisti smeh, s katerim je Hašek prikrival bolečino.

17. 9. 1990

Prevedel Jaroslav Skrušný